

УДК 378.6:37.013.42

ВІКТОР ПОКАЛЮК

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

ГОТОВНІСТЬ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено зміст, структуру та компоненти колективної готовності до професійної діяльності особового складу оперативного розрахунку пожежно-рятувального підрозділу.

***Ключові слова:** готовність до професійної діяльності, структура готовності, оперативний розрахунок, пожежно-рятувальний підрозділ*

Постановка проблеми. Професійна діяльність співробітників пожежно-рятувальних підрозділів є досить складною та протікає в умовах постійного впливу несприятливих факторів: небезпеки, раптовості, новизни оперативної обстановки, а також дефіциту часу. В зв'язку з тим, що комплексний вплив несприятливих факторів може призвести до сприйняття індивідом ситуації як екстремальної, виникає проблема вдосконалення не тільки професійних знань, умінь та навичок, але й здібностей ефективно протистояти впливу даних стрес-факторів.

Досвід оперативного застосування сил та засобів пожежно-рятувальних підрозділів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту свідчить, що виконання завдань з ліквідації пожеж, надзвичайних ситуацій та їх наслідків значною мірою визначається роботою оперативних розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів та залежить від особистісних якостей, професійної та психологічної підготовленості, готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях, злагодженості дій та згуртованості особового складу.

Встановлено, що недостатня професійна готовність особового складу пожежно-рятувальних підрозділів призводить до зриву виконання ним оперативних завдань. Успіх діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів в умовах впливу несприятливих факторів при виконанні дій за призначенням багато в чому залежить від їх готовності до такого виду діяльності.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. У сучасній науковій літературі поняття «готовність до виконання діяльності» вживається в різних значеннях. Готовність визначається як наявність здібностей (С. Рубінштейн; Н. Левітов, Б. Ананьєв), якість особистості (К. Платонов), психологічний стан, суттєва ознака установки (Д. Унадзе; І. Блажава), психологічна умова успішності виконання діяльності (І. Ладанов), цілісне явище, скріплене переконаннями, морально-вольовими якостями особистості, способами поведінки, знаннями про професію та практичними вміннями та навичками (Р. Романенко; В. Серіков).

Велику увагу приділено конкретним видам готовності: до організації дитячого колективу (Р. Божбанова), професійного самовизначення (М. Ретивих), професійного саморозвитку (Г. Ільїна), виховної роботи в школі (Т. Таскаєва) та ін. Більшістю дослідників готовність особистості до певного виду діяльності розглядається в єдності трьох її компонентів: змістового, процесуального та

мотиваційно-цільового (В. Серіков; О. Дмитреєва та ін). Причому до останнього компоненту готовності входять особистісні якості, які визначають спрямованість майбутньої діяльності, забезпечують її дієвість та інтенсивність на основі функціонування механізмів волі.

Також у структурі готовності виділяють наступні компоненти: організаційний (О. Сафоненко), ціннісно-мотиваційний (Т. Таскаєва), поведінковий (М. Рябова), міжособистісний (Л. Мілованова), когнітивний (І. Шеханіна), методологічний (А. Капаєва) та ін.

У структурі психологічної готовності офіцерів пожежної охорони до професійної діяльності О. Бикова виділила 5 основних складових:

1) морально-психологічна готовність (компоненти – мотиваційний, морально-орієнтаційний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оцінно-змістовий);

2) командирська готовність (компоненти – природний таланти лідера, розуміння соціальної значущості бойового завдання, відповідальність, інтуїція, висока творча активність, оптимізація своєї управлінської діяльності, сміливість, рішучість, урівноваженість, упевненість, переконливість, чіткі команди, оперативність прийняття рішення, готовність до ризику);

3) авторитативна готовність (компоненти – спонукальний, регулятивний, трансформативний, інформаційно-пізнавальний, регенеративний, виховально-дисциплінуючий, морально-етичний, авторитетно-престижний, посадовий, управлінський, лідерський, харизматичний);

4) креативна готовність (компоненти – генератор ідей, евристична творча діяльність, професійне честолюбство, інсантність, дивергентність, пошук, гнучкість розуму, наукова комунікабельність, глибина знань і ємність тезаурусу, високий науковий авторитет);

5) комунікативна готовність (компоненти – психологічна сумісність, активна життєва позиція, відданість обов'язку, єдність поглядів з колективом, професійна товарицькість, взаємодопомога, повага до колег, до правил співжиття, здатність до самовиховання, самокритичність, відсутність егоцентризму, здатність до спілкування, володіння професійною мовою, ситуаціями професійного мовлення) [2].

О. Кокун виділив два види психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності: тривала і короточасна готовність. Для кожного з видів готовності вчений визначив відповідні компоненти і показники готовності [5].

Постановка дослідницької задачі та її розв'язання. Однак питання удосконалення процесу професійної підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів на основі формування готовності до професійної діяльності оперативних розрахунків не стало предметом самостійного вивчення. Не досліджено особливості поведінки номерів оперативного розрахунку в екстремальних ситуаціях і їхній вплив один на одного. Формування готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до діяльності спрямоване, головним чином, на вдосконалення їхніх професійних знань, умінь і навичок, при цьому не повною мірою враховано взаємозв'язок і вплив компонентів у структурі індивідуальної готовності до діяльності.

Отже, наша **мета** – дослідити та теоретично обґрунтувати зміст і структуру готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сутність готовності співробітників пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності являє собою, на нашу думку, складне утворення на основі психічних процесів, вольових компонентів і мотивів поведінки. Під станом готовності до професійної діяльності ми розуміємо ціннісне ставлення фахівця пожежно-рятувального підрозділу, виражене в налаштованості його психіки на подолання труднощів діяльності, що забезпечує результативність та якість її виконання.

Готовність пожежно-рятувального підрозділу до дій за призначенням – стан сил і засобів підрозділу, який забезпечує успіх у виконанні основного оперативного завдання [7].

У залежності від оперативних завдань, які виконуються особовим складом пожежно-рятувального підрозділу (організація та несення внутрішньої і караульної служб) [7] та оперативних дій (збір, виїзд за сигналом «Тривога», прямування до місця пожежі; розвідка пожежі; рятування людей та майна на пожежі; оперативне розгортання; гасіння пожежі; виконання спеціальних робіт; згортання сил і засобів; повернення до місця постійної дислокації) [6], у професійній готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів нами виділено три основні складові: готовність до несення служби (під час організації та несення внутрішньої та караульної служб), підвищена готовність (під час виконання оперативних дій), знижена готовність (настає внаслідок втоми, втрати інтересу до діяльності, переоцінки власних можливостей та ін.).

На основі вищенаведеного аналізу готовність фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності можна стисло визначити як складну динамічну структуру, яка складається із таких компонентів:

- психофізіологічний (стан здоров'я, рівень загальної фізичної підготовки, рівень розвитку прикладних навичок, самопочуття, активність, настрій);
- мотиваційний (інтерес та позитивне ставлення до професії, мотивація досягнення цілі та успіху, мотивація уникнення невдач);
- орієнтаційний (знання й уявлення про особливості та умови професійної діяльності, її вимог до особистості фахівця);
- операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, вміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення і т.ін.),
- емоційний (емоційна стійкість, рівень тривожності, ставлення до ризику, здатність працювати в напруженій обстановці);
- вольовий (особисті вольові якості, впевненість у собі та у власних силах, уміння зберігати працездатність в умовах дефіциту часу);
- оцінювальний (самооцінка власної професійної підготовленості).

Недостатня вираженість хоча б одного із компонентів готовності свідчить про професійну невідповідність.

Поряд із індивідуальною готовністю фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності важливе місце посідає їхня колективна готовність.

Професійна діяльність співробітників пожежно-рятувальних підрозділів є специфічною за своєю структурою, за цілями, мотивами й засобами, зовнішніми і внутрішніми умовами існування, носить колективний характер. У середині трудового колективу підтримується суворі субординація у стосунках.

До особливостей оперативної діяльності доцільно віднести той факт, що сама вона здійснюється в складних, небезпечних обставинах.

Особовий склад виконує службові обов'язки у напружених, екстремальних умовах. Тому його діяльності притаманні наступні ознаки: дефіцит часу для прийняття рішення та його реалізації, вплив надзвичайно сильних подразників (робота в зонах високих або низьких температур, сильне задимлення, наявність у повітрі сильнодіючих отруйних речовин, можливість вибуху легкозаймистих речовин чи газу, можливість обвалу будівельних конструкцій, робота в замкнутому просторі, робота на висотах (або від'ємних висотах), робота в різних кліматичних та погодних умовах, робота в індивідуальних засобах захисту органів дихання та зору, наявність у небезпечних зонах осіб, які кличуть на допомогу і потребують негайної евакуації та ін.), домінування негативних емоцій, підвищена особиста відповідальність, як за власне життя й здоров'я, так і за життя товаришів та постраждалих. Невпевненість і навіть розгубленість настають, коли доводиться працювати в умовах темряви. Слабка орієнтованість у просторі супроводжується зниженням швидкості реакції, точності рухів. Особливостями професії також є висока психологічна «ціна» діяльності, висока «вартість» рішень, що приймаються з огляду на необхідність врахування великої кількості обставин при їх прийнятті та переважно незворотності результатів, що наступають внаслідок їх реалізації.

Ефективність оперативної діяльності окремого пожежного-рятувальника ґрунтується на активності функціонування його психіки згідно з вимогами оперативної обстановки і виконання завдань. Більш конкретними психологічними умовами ефективності оперативної діяльності є: позитивні, насамперед суспільні, мотиви його поведінки, достатньо високий рівень інтелектуального розвитку, емоційно-вольова стійкість, оперативно-професійна майстерність. Оновлення спеціальної техніки і обладнання призвели до того, що в сучасних умовах загальний успіх більшою мірою, ніж будь-коли, досягається спільними, узгодженими діями всіх учасників підрозділу.

У реальних умовах можуть зустрічатися різні рівні діяльності. Так, у надзвичайній ситуації у випадку недостатньої емоційно-вольової стійкості й готовності до оперативних дій можуть домінувати негативні емоції і недостатньо контрольовані реакції на зовнішні впливи, що призведе до неточностей і помилок у виконанні функціональних обов'язків. Це найбільш небажаний рівень діяльності. При необхідній ідейній загартованості та морально-психологічній готовності діяльність прямо не зумовлюється критичними обставинами (хоча і будується з її врахуванням). Вона регулюється і розвивається відповідно до мети наказом на основі прояву мислення, волі, майстерності, прагнення виконувати задачу. Це найвищий рівень діяльності.

Відповідним чином можуть змінюватися рівні діяльності колективу в залежності від його якостей, досвіду, настрою. Так, настрої підйому, почуття впевненості у правильності оперативних дій, розповсюджуючись і збільшуючись, активізують колектив, спонукаючи його до рішучих і самовідданих дій. Навпаки, послаблення згуртованості, конфлікти знижують рівень його діяльності.

Оперативний розрахунок – первинний (основний) тактичний пожежно-рятувальний підрозділ на основному пожежному автомобілі (основних та спеціальних пожежних автомобілях), який здатний самостійно виконувати основне оперативне завдання відповідно до своїх тактичних можливостей [6].

Кількість осіб оперативного розрахунку визначається вимогами нормативних документів (у залежності від видів пожежно-рятувальних автомобілів [6]). Кожен член оперативного розрахунку виконує свої обов'язки відповідно до таблицю обов'язків номерів оперативного розрахунку. Від якості виконання обов'язків особовим складом оперативного розрахунку залежить успіх діяльності пожежно-рятувального підрозділу в цілому, але існує можливість перерозподілу навантаження.

Узгодженість дій номерів оперативного розрахунку визначає ефективність діяльності, але в залежності від складності завдань можуть виникнути негативні емоційні реакції членів колективу, що може вплинути на результат сумісних дій.

У процесі колективної діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів крім мобілізації індивідуальних якостей необхідно унеможливити негативні емоційні та інші реакції особового складу, використовуючи для цього традиції підрозділу, створюючи загальну установку та колективний настрій. «Колективний результат базується на правильному сприйнятті всіма учасниками способу розв'язання задачі, взаєморозумінні, взаємовпевненості, взаємній довірі, згуртованості, навичках взаємодії» [10].

Структуру колективної готовності оперативного розрахунку пожежно-рятувального підрозділу складають групова професійна підготовленість (оперативна злагодженість), стійкість, спільні ціннісні орієнтації, організаційна єдність, гармонія міжособистісних стосунків та активність особового складу.

Аналіз процесу формування готовності особового складу пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності вказує, що оперативний розрахунок перебуває під впливом низки факторів – детермінант макро- і мікросередовища, які необхідно враховувати при його вдосконаленні.

Фактори мікросередовища: колектив і взаємини в ньому, особистість і підготовленість керівника, ставлення до службової діяльності співробітників, зміст професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, процес їхньої фахової підготовки, вплив конкретних професійних ситуацій, особистісні характеристики кожного члена колективу, соціально-психологічні явища в колективі: взаємини, думки, традиції та ін.

Фактори макросередовища: ставлення суспільства до професії рятувальника, ідеологічна складова (вірність Присязі, повага до форми та ритуалів, почуття відповідальності та обов'язку, бажання виконати обов'язок перед Батьківщиною), розуміння фахівцем пожежно-рятувальної служби сутності та особливостей професійної діяльності та ін.

Оперативна злагодженість і згуртованість оперативних розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів формуються в процесі їхньої фахової підготовки та в ході самої професійної діяльності. Спільна взаємозалежна діяльність особового складу оперативного розрахунку є джерелом міжособистісної взаємодії, а отже, є найважливішим чинником формування його згуртованості. Проведення регулярних тренувань особового складу, тактико-спеціальних навчань, розв'язання пожежно-тактичних задач, практичне відпрацювання оперативних документів (оперативних планів, карток пожежогасіння), нормативів із пожежно-стройової підготовки, виконання вправ індивідуально та в складі підрозділу сприяє формуванню злагодженості та згуртованості особового складу оперативного розрахунку пожежно-рятувального підрозділу.

Тактико-спеціальні навчання є вищою і найбільш ефективною формою тактичної підготовки начальницького складу органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, що проводяться з метою досягнення високого практичного рівня готовності підрозділів до реагування та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [8].

Вправи – планомірно організоване, свідомо осмислене багаторазове повторення певних дій і прийомів, які ускладнюються, з метою формування, закріплення та вдосконалення практичних навичок і вмій.

Групові вправи – специфічний вид практичного навчання, при якому особовий склад оперативних розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів на фоні оперативно-тактичної обстановки набуває, закріплює і поглиблює теоретичні знання і практичні навички у оцінці обстановки, прийнятті рішення щодо організації і ведення оперативних дій, їхнього забезпечення. Одночасно групові вправи дають можливість удосконалювати навички.

Особливість організації групових вправ полягає в тому, що вони проводяться на фоні виконання завдання, яке поєднується загальним задумом і оперативно-тактичною обстановкою.

Усі соціально-психологічні явища в колективі (взаємовплив, антипатія, авторитет, взаємні оцінки, змагання та ін.) впливають на готовність до діяльності як окремих фахівців, так і всього колективу. Для підвищення рівня готовності оперативного розрахунку пожежно-рятувального підрозділу до діяльності необхідно створювати сприятливий морально-психологічний клімат, атмосферу взаєморозуміння, взаємодопомоги, взаємодовіри, поваги один до одного.

Проведений аналіз діяльності пожежно-рятувальних підрозділів свідчить про те, що ефективність виконання оперативного завдання особовим складом залежить від стану готовності його до діяльності.

Висновки. Готовність фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності ми визначаємо як складну динамічну структуру, яка включає психофізіологічний, мотиваційний, орієнтаційний, операційний, емоційний, вольовий та оцінювальний компоненти.

Зміст готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів до професійної діяльності становлять: можливості мобілізації досвіду, почуттів, волі, вміння підтримувати внутрішню рівновагу; професійно важливі якості, властивості особистості; взаємовплив, авторитети, антипатії, взаємні оцінки, що впливають на готовність як окремих фахівців, так і всього оперативного розрахунку в цілому.

Зміст і структура колективної готовності оперативного розрахунку пожежно-рятувального підрозділу складають групова професійна підготовленість (оперативна злагодженість), стійкість, спільні ціннісні орієнтації, емоційна єдність, гармонія міжособистісних стосунків та активність особового складу.

Перспективою подальших досліджень бачиться розробка педагогічних технологій формування готовності до професійної діяльності особового складу оперативних розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.

2. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О. В. Бикова. – К., 2001. – 21с.

3. Грачов А. А. Технология формирования готовности к профессиональной деятельности у сотрудников ГПС МЧС России: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Алексей Анатольевич Грачов. – Алексеевка. – 2011. – 168 с.

4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.

5. Кандыбович Л. А. Психологические проблемы формирования профессиональной готовности курсантов к службе в частях / Л. А. Кандыбович. – Минск: МВИЗРУ, 1980. – 167 с.

6. Кокур О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності / О.М. Кокур // Проблеми екстремальної та кризової психології: Збірник наукових праць - Засновник: Університет цивільного захисту України. – Київ, НБУ ім. В.І. Вернадського. 2010. - №7. – С.183-191

7. Наказ МНС України від 13.03.2012 р. № 575 «Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту».

8. Наказ МНС України від 29.08.2011 р. № 893 «Про затвердження Методичних рекомендацій з підготовки і проведення тактико-спеціальних навчань з питань реагування на надзвичайні ситуації».

9. Наказ МНС України від 30.10.2008 р. № 794 «Про затвердження Тимчасового порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб МНС України».

10. Платонов Ю.П. Психологические основы коллективной деятельности: автореф. дис. д. психол. наук / Ю.П. Платонов – Л.: ЛГУ, 1991. – 48 с.

11. Пліско В. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій: Дис. на здобуття наук. ступеня. д - ра пед. наук: 13.00.04 / В. І. Пліско. — К., 2004. — 475 с.

12. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Минск: БГУ, 1981. – 383 с.

13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – 700 с.

Стаття надійшла до редакції 08.09. 2014 р.

ПОКАЛЮК В.

Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля, Украина

ГОТОВНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОЖАРНО-СПАСАТЕЛЬНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Определены содержание, структура, компоненты коллективной готовности к профессиональной деятельности личного состава оперативного расчета пожарно-спасательного подразделения.

Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, структура готовности, оперативный расчёт, пожарно-спасательное подразделение.

POKALYUK V.

Cherkasy Institute of Fire Safety named Heroes of Chernobyl, Ukraine

READINESS OF FIRE AND RESCUE UNITS EXPERTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

It was determined the structure of collective readiness for professional activities of operational staff of fire and rescue units, macro- and microenvironment factors which influence the process of its formation.

Key words: readiness to professional activity, the structure of readiness, operational calculation, fire and rescue unit.